

SOKAKLARDAN EVLERE İZMİR'DE PASKALYA KARNAVALLARI

Bir yazarın dediği gibi “gerçeklik”, onu algılayan varsa anlamlıdır.¹ Aynı önermeyi “zaman” için de yapmak mümkündür. Zira “zaman” da, onu algılayan varsa anlamlıdır ve öyle görünüyor ki ne kadar farklı kültürler içinde yetişmiş olursa olsun, insanoğlunun zaman algısını benzer pratik ve duygusal ihtiyaçlar şekillendiriyor. Ortak bir geçmiş, ortak bir inancı hep birlikte, bir tören ve şölen havası içerisinde hatırlama ve hatırlatma ihtiyacı da bunlardan biri. Bir anlamda “zamanı” ölçmek olarak da değerlendirilebilecek olan bu ‘kollektif hatırlama seansları’ - örneğin bayramlar, karnavallar - bu şekliyle geleneksel-toplumsal dokunun en önemli yapıtaşlarından biri olarak karşımıza çıkıyor.

Eğer bu doğru ise, gelenekselden modernliğe geçişin kimi yansımalarını bayramlar ve karnavallardaki değişimlere bakarak da görebiliriz demektir. Nitekim, İzmir’deki Paskalya karnavallarının yakın geçmişteki sergüzeşti de bu bakımdan geniş açılı, zengin manzaralı bir pencere sunuyor bize. “Nerde o eski bayramlar” diyenlerle, “nerde o eski karnavallar” diyenler, bir yönüyle, aynı şeyden söz ediyorlar aslında. Bu iki serzenişin farklı şeyler anlatmaya başladığı noktada ise, İzmir’in kendine özgü ve belki de son yıllara kadar yeterince önemsenmemiş toplumsal tarihi çıkıyor karşımıza.

Bir zamanlar çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olan bu kentin Karnavalları, halkın aşına olduğu bir eğlenme tarzı olarak 18 ve 19. Yüzyıllarda Levant’a gelen seyyahlar için de olağan bir manzaraydı. Bazen beğeniyle, bazen de küçümseyerek aktardıkları, ama asla söz etmeden geçemedikleri bu karnavalların, İzmir’in demografik yapısındaki değişimle başladığını söylemek yanlış olmasa gerek. Bu değişime yol açan temel etki de hiç kuşkusuz İzmir’in bir liman kenti olarak 16. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik açıdan yıldızını parlaması ve bir cazibe merkezi haline gelmesi. Dünyanın neredeyse “72 milletinden” tacirinin buraya akın etmesine neden olan bu gelişim ise, bir yandan Batı’lı devletlerin ilgisini çekerek burada konsolosluklar açmalarına neden olurken, “papaz küppelerinin” de bunları takip etmiş

¹ Murat Belge, “Olaylar ve Bilinçlilik”, **Taraf Gazetesi**, 11.09.2009.

olması hiç şaşırtıcı değil.² Nitekim İzmir'in önce Katolik Fransız, ardından da Ortodoks ve Protestan misyonierlerinin kapışma alanı haline gelmesi de bu gelişimin bir göstergesi sayılabilir.

İçinde bulunduğu dönemin gerek ideolojik ve uluslar arası konjonktürüne bağlı olarak, gerekse salgın hastalıklar nedeniyle kentin nüfus yapısında gelgitler yaşansa da, Müslümanlarla birlikte Yahudilerin, Latin Katoliklerin, Gregoryen³ ve Katolik Ermenilerin,⁴ Ortodoks Rumların ve en nihayet daha az ölçüde Protestan İngiliz, Amerikalı, Hollandalı ve Almanların renkli bir terkip oluşturdukları bu kentte, toplumun İnanç cemaatleri şeklinde örgütlendiğini biliyoruz. “Gavur” padişah olarak da bilinen II. Mahmut'tan başlayarak, ama özellikle 1839'da gayrimüslimlere sosyal ve hukuksal açıdan eşitlik getiren Tanzimat Fermanı ile birlikte geleneksellikten modernliğe doğru helezonik bir şekilde evrilen bu sürecin farklı tezahürlerini hemen her alanda ve cemaatte görmek mümkün. Özellikle de gayrimüslimler arasında...

² Her ne kadar dinsel misyonların İzmir'deki varlıkları 1400'lü yıllarda biliniyor olsa da, bu misyonların yoğunluk kazanması özellikle 19. Yüzyıl içindedir. (Bu konuda bkz., Konstantinos Oikonomos-Bonaventure F. Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s: 229)

³ Kendisini Hz. İsa dönemine kadar dayandıran ve kadimlik iddiasında olan kiliselerden biri de Gregoryen Ermeni Kilisesi'dir. Bu kilisenin temel geleneği On iki Havari arasında sayılan Taddeus ile Bartolomeus'u ilk kurucuları ve aydınlatıcıları olarak kabul etmesidir. Ermeniler, Hristiyanlığı resmi din olarak kabul eden ilk topluluğun kendileri olduğunu iddia etmektedir. Bunun öncüsü de M.S. 4 yüzyılda Kayseri'de Hristiyan olarak yetişen ve oradan Ermenistan'a giderek Hristiyanlığın yayılmasında etkili olan Grégoire'dır. Onun takipçileri de Gregoryen Ermeni olarak isimlendirilmektedir. (Geniş bilgi için bkz., Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, **Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/780/9996.pdf>) İzmir'de 1911 yılına ait nüfus istatistiğine göre; Ermeniler 9.656, Katolik Ermeniler 523 kişi olarak gösterilmiştir. Bu istatistikte “Katolik Ermeni” ayırımına bakarak, diğerlerinin Gregoryen olduğunu düşünebiliriz. (Bu konuda bkz., Hüseyin Rıfat [İşıl], **İzmir 1914**, Yay. Haz., Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.)

⁴ Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Katolik ve Gregoryen Ermeniler arasında çıkan çatışmaların had safhaya varması sonucunda, II. Mahmut tarafından 10 Ocak 1828 tarihinde çıkarılan bir fermanla Ankara ve İstanbul'da bulunan Katolik Ermenilerin taşraya gönderilmeleri emredilmiştir. İlk Ermeni tehciri olarak bilinen bu göç sırasında bir kısım Katolik Ermeni'nin de İzmir'e gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. (bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Kemal Beydilli, **Recognition of The Armenian Catholic Community and The Church in the Reign of Mahmud II. (1830)**, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, USA, 1995; Davut Kılıç, **Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.)

Karnaval için süslenmiş bir sokak

Noel'den başlayarak, bir dizi kutsal gün silsilesiyle Nisan ayındaki İsa'nın çarmıha gerilişi ve yeniden dirilişini sembolize eden Paskalya Bayramı'na kadar devam eden sürecin, İzmir'deki gayrimüslim cemaatleri arasında birleştirici olmaktan çok ayrıştırıcı bir etki yaptığını söylemek yanlış olmaz sanırım. Her bir cemaatin kendi takviminin olduğu, kiminin ay yılını yani Rumi takvimi, kiminin ise Miladi takvim olarak da bildiğimiz Gregoryen takvimini kullandıklarını ve bunların arasında 11 günlük fark olmasından dolayı da özellikle karnaval tarihlerinin –bazen çakışmakla beraber- farklı zamanlara denk düştüğünü biliyoruz. Diğer yandan Karnaval'dan sonra başlayan 40 günlük orucun sonunda gelen Paskalya'nın, Yahudilerin bayramı olan “Fısıh”⁵ ile aynı güne denk düşmesini engellemek için Roma Katolik Kilisesi'nin böyle bir takvim düzenlemesine gittiğini düşünmek de mümkün.

İşte çok kısaca özetlemeye çalıştığımız bu ayrışma ve çatışmanın daha küçük ölçekte İzmir'deki gayrimüslimler arasındaki izdüşümünü Karnaval geleneği üzerinden takip ettiğimizde karşımıza çıkan tablo epey hareketli. Zira 1890'lı yıllara kadar “Karnaval Mevsimi” nin İzmir'de ciddi bir asayiş sorununa yol açtığını biliyoruz. Bunun en önemli nedeni, Rumların yaptığı taşkınlıklar ve Yahudilerle olan “kan iftirası” meselesi. Rumların Paskalyası ile aynı döneme denk düşen Yahudilerin “hamursuz bayramı”nda, bir Rum çocuğunu kaçırıp, onun kanını “İsa'nın kanı” niyetine yaptıkları ekmeğe kattıkları iddiası, her sene bu mevsimde İzmir'deki Rumlarla Yahudiler arasında cinayete kadar varan çatışmalara

⁵ İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının ve esaretten kurtuluşunun kutlandığı bayram.(Bu özel olayların toplumlar tarafından nasıl hatırlandığına dair bir çalışma için bkz. Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s:73)

neden oluyor. Nitekim 1832 yılında İzmir'e gelen bir Alman seyyah, Ernst Christoph Döbel'in gözlemi de bunu doğrular nitelikte;

*"...en küçük bir tartışma dahi, insanın teninde bir Rum bıçağının soğukluğunu duyumsaması için yeterliydi. Böyle olaylar şehirde o kadar sık yaşanıyordu ki, örneğin karnaval eğlencelerinden sonra sokaklarda yaralı ve ölümlere rastlanıyordu..."*⁶

Hemen her yıl tekrarlanan bu tür çatışmaların en şiddetlisi ise 1872 yılında yaşanır; La Turquie gazetesinin engizisyon mahkemelerini kastederek *"Ortaçağı kentimize getiren bir olay"* olarak tanımladığı ve denizde boğulmuş bir çocuğun cesedinin bulunması üzerine Rumların Musevileri suçlamasıyla başlayan olayların bilançosu 2 ölü ve 20 civarında yaralıdır.⁷ Bu kadar şiddet içermese de fasulye atma, kaynar su dökme gibi yöntemler de sıkça başvurulan ve ciddi yaralanmalara yol açması bakımından kolluk güçlerini epey meşgul eden olaylar arasında sayılabilir.⁸ Bu asayiş sorunu, belediye teşkilatının kurulmasıyla (1874) başlayan süreçte,⁹ ama özellikle Midhat Paşa (1880-1881), Halil Rıfat Paşa (1889-1891) ve Hasan Fehmi Paşa'nın (1893-1896) valilikleri döneminde giderek azalır.¹⁰

Ne var ki Karnaval mevsimine damgasını vuran bu asayiş sorunu, yine de insanların sokaklarda eğlenmesine engel değildir. Nitekim, bu mevsimde İzmir'e gelmiş birçok seyyah anılarında kah beğeniyle, kah küçümseyerek bu karnavalları tasvir eder;

"..karnaval, İzmir'de çeşitli toplumların aynı canlılıkta katıldıkları bir neşe ve eğlence mevsimi olmaktadır. Konserler, balolar ve özel tiyatro gösterileri bu dönemde birbirini izlemekte ve..(bu da) kişilerin bu mevsimin çeşitli eğlence ve törenlerinin dışında kalmalarını adeta olanaksız kılmaktadır...Bu sırada kalabalık grupların ilginç giysiler

⁶ İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s:19.

⁷ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s: 151.

⁸ Henri Nahum, *"Bir Fotoğrafa Bakarken:1900 Yılında Smyrna'da Bir Yahudi Ailesi"*, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:116.

⁶ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s:54-55

¹⁰ Cana Bilsel, *"Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru"*, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:158.

içinde, ziyaretlerini yapmak ya da eğlenceli bir gösteriye yetişmek üzere aceleyle koşuşturdukları görülür. Genelde az konuşan, sakın tabiatlı Türk bile bu genel coşkudan payını almış gibidir”¹¹

1831 yılına ait bu anlatımın yansıttığı beğeni dolu ifadeler her seyyah için geçerli değildir. Örneğin daha önceki yıllarda (1810-1817 yılları arasında) İzmir’e de uğramış olan bir İngiliz seyyahı karnavaldan şu sözlerle bahseder:

“...Karnavalın son günlerinde alay şenliği kadar komik bir maskaralık düşünülemez. Alayda, üzerinde çeşitli musluklar bulunan ve açıldıkça içinden şarap akan bir fıçı üzerine oturmuş bir Baküs yer almaktaydı. Bunların üzerinde bulunduğu arabanın üstünde ise, çalgı çalıp dans eden, sefil görünümlü, üzerlerine solmuş yapraklar ve çiçekler takılı, ten rengine boyanmış kuklaları andıran insanlar doluşmuştu”¹²

Rumların bu karnavallar sırasında giydiği kıyafetlerin arasında genellikle erkekler tarafından en çok tercih edileni ise, bellerine tabanca, hançer gibi silahlar takabildikleri zeybek kıyafetleri. Özellikle Mora ayaklanması sırasında bu tarz kıyafetlerin tercih edilmesi bir tesadüf olması gerek. Rum ve Ermeni kadınlar ise daha “doğulu” giysileri tercih ediyorlar. 1845 yılında İzmir’e gelmiş olan Ludwig Ross bu konuda oldukça detaylı bilgiler veriyor:

“...Frenklerin kendi ülkelerinde alıştıkları eğlence türleri de çeşitli etkinliklerle giderilmeye çalışılıyor...Casino Europeo, Casino Greco, Cercolo Levantino adları altında kurulan üç dernek bu eğlenceler için iyi hizmetler veriyor. Bu gazinoların her birinde, çeşitli gazetelerin yer aldığı okuma salonları, düzenli balo salonları, kağıt oynama odaları var. Özellikle karnaval zamanları verilen balolarda en güzel tuvaletleri giyen ve takılarını takan genç kız ve kadınlar eski güzel İyon kadınının ününü bugün de sürdürüyor. Salonun duvar dibindeki üç-dört sırada, ıslıl ıslıl gözleri ve pırıl pırıl ciltleriyle Ermeni kadınlar, güzel Rum kızlar ve damarlarında genellikle anne tarafından ya Ermeni ya Rum kanı, birkaç nesildir de baba tarafından Avrupalı kanı taşıyan melez Levanten kızlar oturuyor. Genç kızlarda göze çarpan moda eğilimi...Fransız modası. Bunun yanı sıra Ermeni ve Rum kızlar bir doğu giyisisi olan işlemeli

¹¹ Beyru, a.g.e., s: 331.

¹² Beyru, a.g.e., s: 331.

cepken ive İzmir'e özgü, çevresi püsküllerle sarılı küçük fesi de bırakmamışlar. Kadınların dünyası böyleyken, erkekler de genellikle frak giyiyorlar ve onları bu bir örnek giyimleri, ya nezaket icabı davet edilen Türkler tarafından ya bahriyelilerin üniformalarından dolayı bozuluyor. Rum ve Levantenlerin verdiği balolar çok daha renkli ve hareketli geçiyor. Fakat İzmir'li kadınlar her üç gazonoda da hiç yorulmadan sabahlara kadar dans ediyorlar; balolar genellikle akşam saat 10.00'dan ertesi sabah 7.00-8.00'e kadar devam ediyor."¹³

Görüldüğü gibi Karnavalın refah seviyesi yüksek kesimlerde kutlanışı daha farklı ve bu aynı zamanda bir sınıfsal ayırma da işaret ediyor. Kendini "Avrupalı" sayan ve ekonomik gücü yerinde olan Levantenler, Rum "palikaryaları" gibi sokaklarda değil de daha çok İzmir'in seçkin kulüp ve gazonalarında eğlenmeyi tercih ediyorlar. Tabii ki Rumlarla Katoliklerin Paskalya'sının çakıştığı dönemlerde, sınıf atlamak isteyen Rum ve Ermenilerin de zaman zaman Levantenlerin gittikleri gazonalara kabul edildiklerini görmek mümkün. Zira bu gazonalar neredeyse 19.yüzyılın son çeyreğine kadar üyelik esasına göre çalışıyorlar ve son derece aristokrat bir kimliğe sahipler. Bu yüzden daha alt sınıftan olanların bu gibi yerlere kabul edilmeye başlanması pek de hoş karşılanan bir şey değil. Nitekim 7 Şubat 1876 tarihli Stambul gazetesinde bu durum şöyle eleştiriliyor; "böyle yerlere girmek son derece olağanlaşmış ve evvelce herkesin kolay kolay kabul edilmeyeceği bu tesisler şimdilerde artık herkese açılmıştır"¹⁴

Müslümanlar ise "hakim sınıf" olarak bu balolara "nezaket icabı" çağrılıyor olsalar da, özellikle 19.yüzyılın sonlarından itibaren bu kesimden de bazı "modern" ailelerin söz konusu balolara katılımı ile cemaatler arasındaki keskin sınırların gevşediğini düşünebiliriz. Nitekim Hasan Fehmi Paşa'nın valiliği sırasında (1893-1896) gerek Müslümanların şalvar giymesini yasaklayan ve kılık kıyafetini düzenleyen ilginç uygulamalar, gerekse karnaval mevsiminin hasarsız atlatılması için alınan sıkı önlemler sayesinde kentin bu "ağırbaşlı" kesimi de geleneksel tutumlarını yavaş yavaş terk etmeye başlayacaktır. Belki de Müslümanlar için en önemli sıkıntı, Noel, Karnaval, Paskalya Yortusu gibi zamanlarda fırıncılık yapan gayrimüslimlerin dükkanlarını kapatmaları nedeniyle ekmeksiz kalmaktır. İzmir mektupçusu ve

¹³ Pınar, a.g.e., s: 96.

¹⁴ Beyru, a.g.e., s: 334.

milletvekili Kamil Dursun da anılarında, Müslümanların bu dönemlerde birkaç gün önceden ekmek tedarik ederek kendilerini güvenceye aldıklarını söyler.¹⁵ Bunun nedeni ise hem Rumlar hem de Yahudiler için bazı özel günlerde ekmek yapmanın dinen mekruh sayılmasıdır.

Kentin diğer önemli bir unsuru olan Ermenilerin kutlamaları ise Rumlara göre daha sade olmakla birlikte, Katolik olanlarını Levanten adetlerine daha çok yaklaştırır. 7 Şubat 1876 tarihli Stambul Gazetesi'ne dayanarak o yılın karnavalının nasıl kutlandığını Rauf Beyru'dan aktaralım:

*“Silah taşımayı çok seven Rumların aksine, daha barışçıl karakterli Katolikler, zeybek kılıklarına nadiren rağbet gösterirler. Onlar daha çok klasik palyaço elbiselerini giymeyi, burunlarını boyamayı, favoriler takmayı ve başlarına kendilerini bir İngiliz olarak göstermeyi amaçlayan acayip şapkalar geçirmeyi yeğlerler. Ermeniler de son birkaç yıldan bu yana böyle kılık değiştirme gösterisine başlamışlardır”*¹⁶

Bir İstanbul gazetesinin bile dikkatini çekecek kadar şatafatlı eğlencelerin yapıldığı bu karnavalları -Tanzimat ruhuna uygun olarak-farklılıkların daha özgürce ifade edildiği ve dinsel bayramlara yeni bir ivme kazandıran etkinlikler olarak da okumak mümkündür.¹⁷ Ancak “hakim” sınıf açısından bütün Osmanlı tebasını özgür, mutlu ve birlik içindeymiş gibi göstermeye yarayan bu dinsel ritüellerin, diğer taraftan “milli” aidiyetler yarattığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu noktada biraz detaya girmek bahasına da olsa, mercek altına aldığımız İzmir'deki Karnaval geleneğinin 20. Yüzyıldaki serüvenini hangi şartlar altında sürdürdüğünü anlamak açısından Levantenler ile ilgili bazı bilgi ve gözlemlerimi paylaşmama izin verin.

Özellikle milliyetçi ideolojinin 19. Yüzyılda öncelikle Batı'nın kendi sistemi içinde, ardından da tüm dünyada yaratmış olduğu etki bakımından, “modern” olmanın artık “ulus-devlet” anlamına geldiğini

¹⁵ M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yay. Haz.: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s:3.

¹⁶ Beyru, a.g.e., s:333.

¹⁷ Sibel Zandi-Sayek, *“Bayramlar ve Tören Alayları: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ritüel ve Politika”*, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:185.

biliyoruz. Ancak böyle bir durumda “Batı dışı” toplumlarda/coğrafyalarda yaşayan insanlar kendilerini nereye ait hissedeceklerdir? Osmanlı özelinde; “hakim” sınıf olan Müslümanlar için - devletin kurtarılması sorunu dışında, ki bu da hafife alınacak bir şey değildir- pek de bir sorun yoktur, zira ne de olsa henüz kendilerini ait hissettikleri bir devletleri vardır. Asıl sorun Müslüman olmayanların aidiyetleri meselesidir. Ancak burada sıkıntılı bir durum söz konusudur. Çünkü Osmanlı tebası olan Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimlerle, “ecnebi” ya da “Frenk” sayılanların durumu farklıdır. Bu sonuncular da daha çok Batılı devletlerin konsoloslukları etrafında örgütlendikleri için bir aidiyet karmaşası yaşamazlar. Ancak hem ecnebi olarak algılanan hem de teba olan Levantenlerin durumu epey karışıktır. En az üç kuşaktır İzmir’li olanlarla, 1840’larda bu kente gelen Avrupalılar arasında ciddi bir rekabet ve bu rekabetin yarattığı bir çatışma yaşanır. Bu son dalga gelinceye kadar kendilerini Avrupa ile özdeşleştiren İzmir’li Levantenler için aidiyet sorunu tam da bu noktada başlar. Zira 1840’larda gelenler tarafından ciddi bir biçimde aşağılanarak, Yunanlılaşmış Avrupalı olarak görünürler. Muhtemelen bu aşağılanmanın en önemli nedenlerinde biri bu Levantenlerin yerli Rum ya da Ermenilerle yapmış oldukları evliliklerdir.

Hal böyle olunca melez bir cemaat haline gelen Levantenlerin bazılarında tamamen başka bir fikir uyanır; Katolik ve Yunanca konuşan unsurun denetimi altında bir şehir cumhuriyeti kurmak. 1860’a doğru İzmir Levantenleri – özellikle de Yunanca konuşanlar- geleneksel olarak bağlı bulundukları devlet olan Fransa ve Vatikan’a sırt çevirirler. 1862 yılında bir şehir cumhuriyeti kurmak konusundaki hedeflerini ilan ederler. Bunun anlamı bir Ege Federasyonu’nun kurulması demektir. Ne var ki Avrupalı devletlerin –özellikle de Fransa’nın- hiç de hoş karşılamadığı bu girişim, Osmanlı devletiyle işbirliği içinde hemen bastırılacaktır.¹⁸

Hedeflerine erişemeyen Levantenler böylece ikili bir kimlik geliştirirler; dışsal olan kimlik, yalnızca kapitülasyonların sürmesini ve savunulmasını garanti ettiği için Avrupalı yetkililere/devletlere yöneliktir ve ulus-devlete sadakatin gereğini yerine getirir. İçsel olan diğer kimlik

¹⁸ Oliver Jens Schmitt, “*Levantenler, Avrupalılar ve Kimlik Oyunları*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:130-131..

ise inanca bağı ve ulus-aşırı olan bir kimliktir. Levantenler böylece, uyruklarını inanç unsuruna göre sınıflandıran Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve politik düşüncesine kusursuzca dahil olurlar.¹⁹

Ancak bu ikili kimlikleri kendilerine avantaj sağladığı kadar, iki ateş arasında kalmalarına da neden olur. Zira bir yandan aşırı milliyetçi bir tutum sergileyen Avrupalı güçler ulus-devlete, yani kendilerine koşulsuz bir sadakat talep ederken, 1908 yılında iktidara gelen İttihatçılar, ticari ayrıcalıkları külliye kaldırma ve ekonomiyi “millileştirme” politikaları nedeniyle “kapitülasyonlardan yararlananlar” gözüyle baktığı “yabancılar” üzerindeki baskıyı artırır.²⁰

İtalyan pasaportuna sahip olan Levantenler ise bu iki politik sisteme ait olmanın ilk trajedisini yaşayanlardır. Zira 1911’de patlak veren İtalya-Osmanlı Savaşı bu Levantenlerin İtalyan kimlikleriyle ülkede kalmalarına izin vermez. İzmir açısından da durum hiç farklı değildir. Çoğu bu kenti terk etmek ve aslında hiç de ait olmadıkları İtalya’ya sığınmak zorunda kalırlar. İzmir’i terk etmek istemeyenlerse kendi milliyetlerini inkar edip Osmanlı kimliği alırlar. Ancak İtalya’nın savaşı kazanmasının ardından İzmir’de kalan bu “dönekler”, savaş sırasında kimliklerini nasıl “kaybettiklerini” İtalyan konsolosluğuna açıklamakta güçlük çekerler.²¹

Ardından gelen Balkan Savaşları, Harb-i Umumi ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki koşullar İzmir’de -iç içe değil ama- uzun yıllar yan yana yaşamış olan bu farklı cemaatlerin ilişkilerinde tedrici bir değer kaybına yol açacaktır. Mesela Müslümanlar, Ortodoks Yunanlı hemşerilerinin Yunan devletine bağlılıklarını ifade etme fırsatı buldukları Paskalya döneminde, onları küstahça davranmakla ve ihanetle suçlayacaklardır. Artık bu kutlama günlerinde ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğraması hoş görülen bir şey değil, İzmir’in Müslüman kesimine Rum ve Ermenilerin ekonomik yaşamdaki egemen konumunu hatırlatan bir şeydir²². Hatta böyle kutlamalar ve bayramlar sırasında Müslüman çocukların da “gavurları” taciz ettikleri görülür. İzmir ve civarında

¹⁹ Schmitt, a.g.m., s: 135.

²⁰ Schmitt, a.g.m., s: 136.

²¹ Schmitt, a.g.m., s:136.

²² Evangelia Achladi, “*Savaşın Yunan İdaresine; Kozmopolit Smyrna’nın Sonu*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:212.

yaptığımız sözlü tarih çalışmalarından buna iki örnek vermek istiyorum. Mesela 1906 doğumlu İdris Karaduman bu masum tacizi şöyle anlatır;

“Paskalya derlerdi o vakit. Hıdırellezden evvel mi oluyor, bir Paskalya yumurta şeyi olurdu. O vakit biz de kalkardık, gavurları beklerdik elimizde daladiken, ısırgan otu elimizde. Gavur geçerse bacaklarına şey yapıcaz diye.”²³

1910 doğumlu Şükriye Elham’ın tacizi ise daha “kadıncadır”;

“...Çorakkapı karakolunun karşısında bir evde oturuyorduk. O zaman birkaç Rum, Yahudi arkadaşımız oldu. Judit (diye) bir kız vardı. Bir gün Judit Türkler için ‘deli’ dedi. Ben de ilkokul son sınıfta filandım. Sana gösteririm dedim ben. Bir gün onların şey bayramı vardı, hamursuz bayramı. Evi temizlediler filan. Ben Hilmi’yi (kuzenimi) çağırdım. Bu kadar bir kesekağıdı, sağlam. Sonra içine ekmek (kırintısı) doldurdum. Hilmi’ye dedim, onların kapısına gideceksin, onların kapısı açıktır dedim. Böyle savurtacaksın bunu, kaçacaksın. Bir fırlatmış, kağıt patlamış, ekmekler evin her tarafına dağılmış. Bütün evi baştan temizledilerdi”²⁴

Ne var ki Müslümanların Levantenlere bakışı bu kadar olumsuz değildir. Hatta İzmir’in işgali sırasında Yunanistan’a karşı Osmanlı Devleti’nin yanında yer almış olmaları ibrenin olumluya doğru kaymasına neden olur. Üstelik Levantenler bu kez savaşın kazanan tarafındadırlar. Onlar Rum ya da Ermeniler gibi bu topraklardan kovulmak yerine, artık sürekli rekabet ettikleri ve alt sınıf olarak gördükleri bu “palikaryalardan” kurtulmanın mutluluğunu yaşar. Fakat bu çok da uzun sürmez. Zira yeni kurulan cumhuriyetin ekonomi politikası da kendinden önceki dönemin milliyetçi politikasının bir devamıdır ve 1930’lu yıllarda İtalya ile yaşanan gerilim nedeniyle İtalya pasaportu taşısın taşımasın bütün Levantenler (Yahudiler de buna dahildir) Türklere yer açmak için bazı meslekleri yapmaktan men edilirler. Bu uygulamalar,

²³ İdris Karaduman (1906), 26 Ocak 1999 tarihli görüşme, Karşıyaka/İzmir.

²⁴ Şükriye Elham (1910), 2 Ekim 1995 tarihli görüşme, Karşıyaka/İzmir. Tabii burada ekmek kırintısı atmak, Yahudilerin bu kutsal günde “hamursuz” yani mayasız ekmek yapmaları nedeniyle kurnazca bir intikam alma yöntemi olarak addedilmeli. (Bu tanıklıklar tarafımdan yayınlanmıştır. Bkz., Pelin Böke, **İzmir 1919-1922/Tanıklıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.)

ulus-devletin tam da istediği biçimde bir tek renkliliğe gidiş anlamına gelse de, çoğu Levanten ve Yahudi yeni bir kimlik edinmek için bu topraklardan ayrılırsalar da, bazıları için İzmir vazgeçilmez olmaya devam eder. Ama giderek daha kendi içine kapalı, inanç ve ailelerine daha sıkı şekilde bağlanmış bir cemaat olarak...

Bu süreçte Karnavallar da bu anlamda hem herkesi bir araya getiren hem de dinsel aidiyetin yeniden üretildiği “kolektif hatırlama seansları” olarak ev içlerine çekilir. Biri 1930’un başlarına ait olduğunu tahmin ettiğim, diğerleri ise 1936 yılına ve 1950’lere ait üç fotoğraf grubu karnaval geleneğinin o yıllarda da canlılığını koruduğunu gösteriyor.

1930’lu yılların
başlarında Karnaval

Eugenie Kokini
(1930’ların başı)

1906 doğumlu Eugenie Kokini, eşi ve arkadaşlarının hep birlikte –muhtemelen bir stüdyoya giderek- çektiirdikleri bu ilk fotoğrafta Kokini çiftini diğerlerinden farklı olarak “doğu”ya özgü kıyafetler içinde görüyoruz. Eugenie’nin eşi tıpkı eskiden Rum “palikaryalarının” giydiği gibi bir zeybek kıyafeti giymiş, ne var ki bu sefer belinde hançeri yok. Eugenie ise tipik bir doğulu kadın kıyafetinde; altında –sonradan aslına uygun olarak renklendirildiğini tahmin ettiğim- kırmızı bir şalvar, yine aynı renkten omuzları açıkta bırakan askılı bir büstiyer, ayağında bilekten bağlı ve burnu açık –muhtemelen topuklu- bir ayakkabı, başında önü işlemeli tül bir örtü, kollarında farklı yerlerden takılmış ve sanki bir yılanı sembolize eden bilezikler, boynunda biri inci, diğeri tahtadan yapılmış gibi görünen iki dizi kolyesiyle hiç de bir Levanten’e benzemiyor. Oysa diğerleri tamamen batı tarzında giysileri tercih etmişler.

1936 yılındaki fotoğrafta ise Eugenie’yi üç kız arkadaşıyla birlikte tamamen batılı kıyafetlerle görüyoruz. Buradaki konsept ise İspanyol tarzına benziyor; etekler uzun ve muhtemelen altından bir kasnakla desteklendiği için kabarık, başlarında ya bir çiçek yada o zamanlar Avrupa’da moda olması muhtemel bir bant var. Bu kıyafetlerin kim

tarafından dikildiğine dair elimizde bir bilgi yok, ama Avrupa’da karnaval zamanlarında satılan bu tarz kıyafetlerin taklit edilerek, ya bir gündelikçi terziye diktirildiğini ya da bunları kendilerinin diktiğini düşünebiliriz.

Eugenie Kokini ve arkadaşları Karnaval kıyafetleriyle (1936)

1948 ve 1952 yıllarına ait iki fotoğrafta ise karşısındaki erkeğin kadın kıyafetinde olmasına aldırmadan neşeyle dans eden bir İspanyol kadını, diğerinde ise artık 46 yaşında olmasına rağmen başında kurdelesı, ayağında soket çorapları ile bir öğrenci kılığına girmiş olan Eugenie Kokini’yi görüyoruz yine.

Eugenie Kokini (1948)

Eugenie Kokini (1952)

Elimizde ona ait ve 1950'lerin sonu olduğunu tahmin ettiğim son karnaval fotoğrafında ise kendisini tam bir “Parisien”, elindeki monokl ise ona ayrı bir aristokrat hava vermiş. Ayrıca bu fotoğrafın bir özelliği de ilk kez çocuklarında bu tabloda yer almış olması, onlardan bazıları da özel kıyafetler giymişler.

1950'lerin sonlarında Karnaval

Buna benzer bir fotoğrafı da (1959 ya da 1960 senesi olabilir) yine Karşıyaka'da oturan Copri ailesinin albümünde görüyoruz. Bu sefer çocukların hemen hepsi Karnaval kıyafeti giymişler; Japon, Çingene, Kızılderili ya da fare, tavşan kılıkları hemen dikkatimizi çekiyor. İşin ilginç tarafı bu Karnaval, eskiden Mavi Köşe olarak bilinen ve hala eski Karşıyakalılar tarafından bu isimle anılan sokaktaki Mimar Abdullah Bey'in evinde yapılmış. Bu da demektir ki 1955'in tatsız olayları (6-7 Eylül Olayları) unutulmuş ve bir Müslüman başka dinden olanlara karşı evinde Karnaval eğlencesi düzenleyecek kadar “milliyetçi” çizgiden uzaklaşmıştır. Gerçi bundan kapsamlı bir sonuç çıkarmak ne kadar doğrudur orası çok tartışılır ama sonuçta bunu anlamlı bir gelişme olarak görmek pek de yanlış olmaz sanırım

Mimar Abdullah Bey'in evinde yapılan bir karnaval (1950 sonları)

Yine 1950 ila 1980 yıllarına ait olan ve 1948’de Copri ailesine damat girmiş bulunan Pierre Murat’ın fotoğraf albümü de en az diğerleri kadar renkli. 1950’li fotoğraflarda Pierre Murat’ı kah kafasındaki şapkayla İngiliz Lordları gibi kah çuvaldan yapılmış bir dilenci kıyafetiyle görüyoruz.

Pierre Murat (1950’ler)

Bir dşeme ustası olan Pierre Murat’ın tamamen kendi kreasyonu olan ve evindeki artık kumaşlardan diktığı bu kıyafetlerle boy ölçüşmek ise neredeyse imkansız. Zira bu karnavalların en büyük özelliklerinden biri de giyilen kıyafetlerin ya ilginç olması ya da içinde bir espri barındırması, ki Pierre Murat bunu en iyi becerenlerden. Ama yine de onunla yarışmaya kalkışanlar da yok değil. Mesela 1970’lerin sonuna tarihleyebileceğimiz bu fotoğraflardan birinde Basil Copri’yi bir kovboy kıyafetiyle görüyoruz, ancak başında şapka gibi görünen şey kenarları kıvrık bir bebek lazımlığı...Pierre Murat ise bir kadın kılığında ve palyaço gibi giyinmiş olan çocukluk arkadaşı İvan’la birlikte kameraya neşeyle poz vermiş.

Pierre Murat ve arkadaşları (1970’ler)

Zaten bu ikili, o dönemde karnavalların en hınzır ikilisi. Örneğin bu eğlencelerden birinde ortamı iyice şenlendirmek için kurguladıkları şu oyun bize hınzırlıkları konusunda bir fikir verebilir:

“İvan, arkadaşım, küçükten beri beraberdik...karnavallar yaptık...her karnavalda bir giyim yapıyorduk...balerin, prenses, bilmem ne...herkes bir şey uyduruyordu giyiyordu...biz İvan’la ulen ne yapalım, ne yapalım...biz at yapalım dedik..aldık çıtalar...dört köşe çaktık, bir de kafasını yaptık, benim kafama giriyordu...ordan bir delik açtık, ama at mı oldu, eşek mi oldu katır mı oldu, bir şey oldu...boyadık burnunu murnunu..e şimdi ne yapıcaz...ben onu giyicem, o da (İvan) arkası olacak...bir de kuyruk yaptık...ama ondan evvel bir şey yapalım...alalım bir pasta yuvarlak, küçük...çikolatalı, ortası krema...bunu keselim dedik...soğan koyduk, biber koyduk, sarımsak koyduk...ne bulduysak böyle acı şeyler, doldurduk böyle, kapattık...dört tane, beş tane yaptık...bir kağıda da koyduk...şimdi İvan arkamda ya, onları tutuyor...yürürken de sen birer birer arkadan at...sözde pisliyor at ...benziyor ya ona...bir arkadaşına bak dedik böyle bir şey yapıcaz, sakın sen yeme, dağıt herkese yesin...tamam...atıyoruz, atıyoruz...ooo pasta masta...hart hurt yiyorlar...(tükürüyorlar)...ama ne güldük, ne güldük..kaç kişi yedi biliyor musun..işte böyle şeyler yapıyorduk...”²⁵

Pierre Murat'ın arkadaşı İvan ile Karnaval için hazırladıkları at (1939)

Ancak ne yazık ki çoğunlukla Pierre Murat’ın evinde, ama bazen de o zamanlar Karşıyaka İskelesi’nin (Alaybey’e doğru) karşısında bulunan

²⁵ Pierre Murat (1920), 22.12.1998 tarihli görüşme, Karşıyaka/İzmir.

Lili Marlen Gazinosu'nda kutlanan bu karnavallar 80'li yıllarda bıçak gibi kesilecektir. Bunda 80 darbesinin ne ölçüde etkisi olmuştur bilinmez ama Pierre Murat'ın eşini kaybetmesinin ciddi bir etkisi olduğu kesin. Zira çok sevdiği Otilya'ya ile birlikte o da eski neşesini de kaybetmiştir. Neredeyse 20 yıl boyunca hiç karnaval eğlencesi yapmaz evinde. Elimizde bu süre zarfında İzmirli diğer Levanten ailelerin bu geleneği sürdürdüğüne dair bir bilgi yok. Ancak Pierre Murat'ın yeniden bu geleneği canlandırıldığını, içinde benimle birlikte başka Müslüman davetlilerin de katıldığı karnavalların 2002 yılından beri düzenli olarak yapıldığını ekleyelim Yine de Pierre Murat'ın bir şikayeti var, bu da davete katılanların eskisi gibi coşkulu olmayıp, artık özel kıyafetler giymemeleri. Nitekim bugün bütün bu fotoğraflara bakınca insanın “nerde o eski karnavallar” diye hayıflanmaması da mümkün değil gerçekten.

2002 yılı Karnavalı

Sözü daha fazla uzatmadan toparlarsak, etimolojik kökeni konusunda farklı görüşler olsa da²⁶ genel kabul, Karnaval kelimesinin “carna lavare” yani eti bırakma anlamına geldiğidir.²⁷ Bu, 40 gün sürecek olan oruç sırasında yenmesi yasak olan et ve diğer zevklerden uzak kalacak olanların Karnavalda bütün bunların acısını çıkartmak istercesine eğlenmesidir. Bu tür eğlencelerin ne zamandan beri yapıldığı konusunda ise yine muhtelif görüşler olsa da, genel kanı karnavalların aslında pagan toplumlara ait bir eğlence olduğu ve doğanın değişim gösterdiği

²⁶ Karnaval kelimesinin Latince “Carrus Navalist” ten geldiği, anlamının da gemi ya da Tanrı'nın arabası olduğu konusunda farklı bir görüş de vardır.(Bkz., Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.)

²⁷ Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı; Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2002.

dönemlerde yeni ürünün bereketli olması için yapılageldiğidir. Öte yandan Karnavalda gerçekleşen şey, resmi ya da egemen yaşamın yapısının ve bu yapının düzenini belirleyen temel kodların (yasalar, yasaklar ve kısıtlamalar) bir süreliğine de olsa askıya alınmasıdır. Böylece gündelik yaşamda geçirgen olmayan hiyerarşik engellerle birbirinden ayrılan insanlar, karnavallarda özgür ve teklifsizce bir araya gelebilirler.²⁸

Tıpkı bayramlar gibi, karnavalların da zaman içinde anlam, biçim ve içerik dönüşümüne uğraması anlaşılır bir şeydir. Bir toplumun karnavallarını büsbütün yitirmesi ise çok başka ve hüznü bir şey. Bu durum hele bir de, insanların, genetik olarak “özgür ve teklifsizce” bir araya gelmesine en yatkın coğrafyalardan birinde, İzmir’de olmakta ise eğer, bu bilhassa hüznü vericidir...

Pierre Murat (2007)

Dr. Pelin BÖKE

**Ege Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü**

²⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mihail Bahtin, **Karnavalın Romanı**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s:238.

KAYNAKÇA

Makaleler;

Evangelia Achladi, “*Savaştan Yunan İdaresine; Kozmopolit Smyrna’nın Sonu*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Cana Bilsel, “*Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Henri Nahum, “*Bir Fotoğrafa Bakarken: 1900 Yılında Smyrna’da Bir Yahudi Ailesi*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Sibel Zandi-Sayek, “*Bayramlar ve Tören Alayları: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ritüel ve Politika*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Oliver Jens Schmitt, “*Levantenler, Avrupalılar ve Kimlik Oyunları*”, **İzmir Unutulmuş Bir Kent mi? (1830-1930)**, Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Kitaplar:

Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Mihail Bahtin, **Karnavaldan Romana**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Kemal Beydilli, **Recognition of The Armenian Catholic Community and The Church in the Reign of Mahmud II. (1830)**, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, USA, 1995.

Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı; Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

Pelin Böke, **İzmir 1919-1922/Tanıklıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.

M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yay. Haz.: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Davut Kılıç, **Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Konstantinos Oikonomos-Bonaventure F. Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

İlhan Pınar, **Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

Hüseyin Rıfat [Işıl], **İzmir 1914**, Yay. Haz., Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

Erkan Serçe, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Digital Kaynaklar:

Abdurrahman Küçük, **Gregoryen Ermeni Kilisesi’nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/780/9996.pdf>

Sözlü Tanıklıklar:

Şükriye Elham (1910), 2 Ekim 1995 tarihli görüşme,
Karşıyaka/İzmir.

İdris Karaduman (1906), 26 Ocak 1999 tarihli görüşme,
Karşıyaka/İzmir.

Pierre Murat (1920), 22.12.1998 tarihli görüşme, Karşıyaka/İzmir.